

DOI:10.26104/NNTIK.2023.25.69.039

Качкын уулу А., Айтмырзаева Н.Н., Абдыраимова Н.Т.

ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН
ТААНЫП-БИЛҮҮЧҮЛҮК АКТИВДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУ

Качкын уулу А., Айтмырзаева Н.Н., Абдыраимова Н.Т.

ПОВЫШЕНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Kachkyn uulu A., N. Aitmyrzaeva, N. Abdyrainova

INCREASING THE COGNITIVE ACTIVITY OF PRIMARY
SCHOOL PUPILS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

УДК: 37.015.31

Макалада башталгыч класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү жана аны психологиялык-педагогикалык жактан жогорулатуунун, колдоонун жолдору көрсөтүлдү. Кенже мектеп курактагы балдардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүктүн түшүнүктөрү, анын окуу-ишмердүүлүк менен болгон байланышы жана окуудагы жетишкендиктерине тийгизген таасири каралды. Таанып-билүү активдүүлүктүн окуу тапшырмаларын аткарууга даяр болуу, өз алдынча иштөөгө умтулуу, милдеттерди аткаруу аң-сезими, системалуу окуу, өзүнүн жеке деңгээлин жогорулатууга умтулуу жана башка компоненттерин жогорулатуунун жолдору ачыкталды. Башталгыч класстагы окуучулардын окуу процессинде оозеки ыкмалар, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу, билимди көзөмөлдөө жана баалоо, көрсөтмөлүү каражаттар, картоткаларды колдонуу жана практикалык методдорду ишке ашыруу камтылды. Мындан сырткары башталгыч класстын окуучусунун мотивдери жана анын таанып-билүү активдүүлүк менен болгон байланышы дагы берилди.

Негизги сөздөр: башталгыч класс, окуучулар, таанып-билүүчүлүк, активдүүлүк, окуу процесси, өз алдынчалык, жогорулатуу, колдоо.

В статье показана познавательная активность учащихся начальных классов, способы психолого-педагогической поддержки и пути ее повышения. Изучались понятия и концепции познавательной активности детей младшего школьного возраста, рассмотрены связь познавательной активности с учебной деятельностью и ее влияние на школьную успеваемость. Познавательная активность включает в себя готовность выполнять учебные задачи, стремление работать самостоятельно, осознанность и осведомленность в выполнении учебных задач, непрерывное обучение и постоянное стремление повышать свой личный потенциал. Раскрыты способы реализации и развития перечисленных выше компонентов познавательной активности. Учебный процесс в начальной школе включает в себя устные методы передачи знаний, организацию самостоятельной работы учащихся, контроль и оценку знаний, наглядные пособия, использование картотек и реализацию практических задач. Кроме этого, проанализирована познавательная и социальная мотивация учащихся начальных классов и их связь с познавательной активностью учеников.

Ключевые слова: начальная школа, ученики, познание, активность, учебный процесс, автономия, повышение, поддержка.

The article shows the cognitive activity of primary school students and ways of its psychological and pedagogical improve-

ment, support. The concepts of cognitive activity of children of primary school age, its connection with educational activities and the impact on academic performance were studied. Cognitive activity includes the willingness to perform learning tasks, the desire to work independently, awareness of the tasks, systematic training, the desire to improve their personal level, etc. The ways to increase the components are disclosed. The educational process included oral methods, the organization of independent work of students, control and assessment of knowledge, visual aids, the use of flashcards and the implementation of practical methods. In addition, the motives of an elementary school student and his connection with cognitive activity were studied.

Key words: primary school, students, cognition, activity, learning process, autonomy, promotion, support.

Өлкөбүздүн билим берүү тармагында башталгыч билим берүүгө өзгөчө көңүл бурулуп, ар кандай долбоорлор ишке ашып келет. Алардын негизги максаты кенже мектеп окуучулардын билим деңгээлин жогорулатуу, коомдук чөйрөдө өзүн эркин алып, байланыш түзүүдө кыйынчылыкка туш болбогон, окуу дисциплиналарын оңой өздөштүрүүгө жана окуу ишмердиги аркылуу таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү калыптанган окуучуларды окутуу жана тарбиялоо башталгыч билим берүүнүн негизги милдети болуп келүүдө [4]. Билимди өздөштүрүүгө умтулган, жаңы жана белгисизди билүүгө аракет кылган окуучу жакшы окуп, курдаштары менен оңой тил табышат, мектеп шарттарына тез көнөт жана билим алууга болгон мотиви оң мүнөздө болот.

Белгилүү орус окумуштуусу Д.Б. Элькониндин айтымында, кенже мектеп курактагы баланын акыл-эсинин өнүгүүсүндө окуу ишмердиги чоң мааниге ээ. Окуу иш-аракети ар кандай мотивдер менен шартталган. Кенже мектеп окуучуларда мектепке баруу эки мотивдин негизинде ишке ашат. Биринчиси социалдык мотив, ал окуучунун коомдо «окуучу» деген жаңы социалдык статуска ээ болуу, же болбосо жакындары тарабынан мактоо, материалдык колдоо үчүн мектепке барып билим алат. Ал эми экинчиси, «ички позициясы» калыптанган окуучунун таанып-билүү мотивдери жакшы жетишкендиктерге жеткирет. Эгерде мындай мотивдер балада башталгыч мектеп жашында өнүгүп кетсе, анда анын окуу иши ий-

гиликтүү болот. Д.Б. Эльконин аларды окуу же таанып-билүү мотивдери катары белгилейт. Алардын негизги элементи - бул таанымдык жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө болгон муктаждык деп эсептейт [9].

Таанып билүүчүлүк активдүүлүк – инсандын реалдуулукту курчап турган предметтерге жана кубулуштарга болгон тандоо багыттуулугу. Бул багыт дайыма толук жана тереңирээк билим алууга умтулуу менен мүнөздөлүп, системалуу түрдө чыңдалат. Таанып-билүүчү активдүүлүк окууга болгон оң мамиленин негизи катары, издөө мүнөздө ишке ашат. Анын таасири астында окуучуда тынымсыз суроолор жаралып, алардын жоопторун өзү жигердүү издейт. Ошол эле учурда окуучунун изденүү ишмердүүлүгү шыктануу менен ишке ашып, эмоционалдык көтөрүңкү маанайда болуу менен ийгиликтин кубанычын сезет. Таанып-билүүчүлүк активдүүлүк иш-аракеттин процессине жана натыйжасына гана эмес, ошондой эле психикалык процесстердин жүрүшүнө – ой жүгүртүү, элестетүү, эс тутум, көңүл бурууга оң таасирин тийгизет, алар таанып-билүүчүлүк кызыгуунун таасири астында өзгөчө активдүүлүккө жана багытка ээ болот [6].

Таанып-билүү активдүүлүгү биз үчүн мектеп окуучуларын окутуудагы эң маанилүү мотивдердин бири. Анын таасири абдан күчтүү. Таанып-билүү процессинин таасири астында тарбия иштери начар окуучулар үчүн дагы жемиштүү жүрөт. Таанып-билүү иш-аракети – сезүү кабылдоосунун, теориялык ой жүгүртүүнүн жана практикалык активдүүлүктүн биримдиги. Турмуштун ар бир кадамында, бардык иш-аракеттеринде жүзөгө ашырылат.

Окуучулардын окууга болгон мамилеси адатта активдүүлүк менен мүнөздөлөт. Активдүүлүк (окуу, өздөштүрүү, мазмуну ж.б.) окуучунун анын ишмердүүлүгүнүн субъекти менен «байланышынын» даражасын (интенсивдүүлүгүн, күчүн) аныктайт.

Таанып-билүү активдүүлүк төмөнкү компоненттерди камтыйт:

- окуу тапшырмаларын аткарууга даяр болуу;
- өз алдынча иштөөгө умтулуу;
- милдеттерди аткаруу аң-сезими;
- системалуу окуу;
- өзүнүн жеке деңгээлин жогорулатууга умтулуу ж.б. [2;3].

Окуучулардын таанып билүү активдүүлүгүн колдоо жана жогорулатуу. Педагогикалык практикада таанып-билүү иш-аракетин активдештирүүнүн ар кандай жолдору колдонулат, алардын ичинен негизгилери болуп ар түрдүү форма, методдор, окуу куралдары, алардын комбинацияларын тандоо, пайда болгон кырдаалдарда окуучулардын активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын стимулдайт.

Таанып-билүүчү активдүүлүктү жогорулатуунун негизги жолдору:

- окуучулардын кызыкчылыктарына таянуу менен окуунун мотивдерин калыптандыруу;
- окуучуларды көйгөйлүү кырдаалдарды чечүү процессин уюштуруу;
- дидактикалык оюндарды жана талкууларды колдонуу;
- маектешүү, көрсөтмө ыкмаларын колдонуу;
- эмгектин коллективдүү формаларын, окуучулардын окууда өз ара аракеттешүүсүн стимулдаштыруу.

Окуучулардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн жогорулатуунун ыкмалары:

Педагогикалык практикада жана методикалык адабияттарда билимдин булагы боюнча окутуу ыкмаларын: оозеки (аңгеме, лекция, баарлашуу, окуу), визуалдык (экрандык жана башка көрсөтмө куралдарды, эксперименттерди көрсөтүү) жана практикалык (лабораториялык жана практикалык иштер) деп бөлүнөт.

Оозеки ыкмалар:

1. Талкуу ыкмасы ой жүгүртүү менен окуучулардын өз оюн эркин айтуусун жана баяндамачылардын пикирин кунт коюп угууну талап кылат.

2. Окуучулар менен өз алдынча иштөө методикасы.

Класста окуучу окууга эмес, маалыматты айтып берүүгө аракет кылышы керек. Иштин бул түрү менен окуучулардын оозеки кеби өнүгүп, материалды талдаганды жалпылаганды үйрөнүшөт. Мунун аркасында окуучулар кийин өз ойлорун жана көз караштарын айтуудан тартынышпайт.

3. Көйгөйдү көрсөтүү ыкмасы.

Бул методдун негизин сабакта көйгөйлүү кырдаалды түзүү болуп эсептелинет. Алгач окуучуларда фактыларды жана кубулуштарды түшүндүрүү, көйгөйлүү кырдаалды чечүү жолдорун, гипотезаларын айтуу боюнча билимдер же иш-аракеттердин ыкмалары жокко эсе. Бул ыкма окуучулардын акыл-эс ишмердүүлүгүнүн ыкмаларын калыптандырууга, анализдөө, синтездөө, салыштыруу, жалпылоо, себеп-натыйжа байланыштарын түзүүгө өбөлгө түзөт.

Көрсөтмөлүү методдор. Таанып-билүүчүлүк активдүүлүктү жогорулатуунун каражаттары болуп көргөзмө куралдар, инструменттер (калем сап, түстүү карандаштар, сызгычтар), сигналдык карталар, окуунун техникалык каражаттары, ошондой эле бөлмөнүн (класстын) өзү саналат. Класс мугалимдин иштөөсү үчүн гана ыңгайлуу болбостон, балдардын ага болгон кызыгуусун арттырып, билим алууга умтула тургандай жабдууланышы керек.

Мугалим сабакта иштин ар кандай түрлөрүн, окуу куралдарын колдонуу менен окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатат. Сүрөт тартуучу материалдарды сабакта колдонуу абдан маанилүү. Бул материалдын жакшы өздөштүрүлүшүнө өбөлгө түзөт жа-

на предметке болгон кызыгууну арттырат.

Мындан сырткары сабактарда тапшырмалары бар карточкаларды колдонуу окуучулар менен жекече жана дифференцияланган ишти уюштурууга көмөктөшөт. Дидактикалык материал программада каралган билимди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган. Ал окуу материалын толуктайт, мугалимге коюлган максаттарга жетүү ишинде жардам берет.

Билимди көзөмөлдөө. Жогоруда айтылгандардан тышкары активдештирүү окуучулардын эмгегине баа берүүнүн ар кандай формаларын жана алардын билимин, көндүмдөрүн текшерүүнүн ар кандай формаларын талап кылат. Билимди текшерүү үчүн жеке адамдар үчүн да, окуучулардын тобу үчүн да тапшырма карталарын колдонуу натыйжалуу болот.

Балдар дептерлерин алмаштыруу менен бири-биринин ишин текшере алышат. Мугалим балдарды өзүнүн жана классташынын оозеки жообуна баа берүүгө үйрөтүшү зарыл. Техникалык окуу куралдары билимди текшерүү жана баалоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Практикалык методдор. Жарым-жартылай издөө лабораториялык ыкмасы

Бул ыкмада мугалим классты жетектейт. Окуучулардын иши жаңы тапшырмалардын айрымдарын өздөрү ала тургандай уюштурулган. Бул үчүн жаңы материалды түшүндүрүүдөн мурун тажрыйба көрсөтүлөт; максат гана билдирилет. Окуучулар экспериментти өз алдынча аткаруу жана талкуулоо аркылуу көйгөйлүү маселени чечип, жаңы билимге ээ болушат.

Окуучулардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн башкаруунун ыкмалары:

1) кабыл алуу стадиясында окуучулардын активдүүлүгүн активдештирүү жана изилденүүчү материалга болгон кызыгууну ойготуу:

а) жаңылыкты кабыл алуу – окуу материалынын мазмунуна кызыктуу маалыматтарды, фактыларды киргизүү;

б) семантизацияны кабыл алуу – сөздөрдүн семантикалык маанисинин ачылышынан улам кызыгууну ойготуу негиз болуп саналат;

в) динамизмди кабыл алуу - динамикадагы жана өнүгүүдөгү процесстерди жана кубулуштарды изилдөө үчүн ой жүгүртүүнү түзүү;

2) окулган материалды өздөштүрүү стадиясында окуучулардын иш аракетин активдештирүү ыкмалары.

а) эвристикалык техника – татаал суроолор берилет жана жетектөөчү суроолордун жардамы менен

жоопко алып келет.

б) эвристикалык техника – талаштуу маселелерди талкуулоо, бул окуучулардын өз пикирин далилдөө жана негиздөө жөндөмүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

в) изилдөө методикасы – окуучулардын байкоолордун, эксперименттердин, адабияттарды талдоолордун негизинде, когнитивдик маселелерди чечүүдө корутундуну түзүшү керек.

3) алынган билимди кайра жаратуу этабында когнитивдик активдүүлүктү жогорулатуунун ыкмалары. Натуралдаштыруу техникасы - жаратылыш объекттерин, коллекцияларын колдонуу менен тапшырмаларды аткаруу [2].

Сабакта окуучулардын ишин баалоо үчүн ар кандай варианттарды колдонууга болот. Класста жогорку когнитивдик активдүүлүк сакталышы үчүн төмөнкүлөр керектелет:

1) компетенттүү жана көз карандысыз калыстар тобу;

2) тапшырмаларды мугалим өзү эреже боюнча бөлүштүрүүсү, антпесе алсыз окуучулар татаал тапшырмаларды аткарууга кызыкдар эмес;

3) топтун жана ар бир окуучунун жекече ишмердүүлүгүнө баа берүү;

5) жалпы сабакка чыгармачылык үй тапшырмасын берүү. Ошол эле учурда активдүү окуучулардын фонунда байкалбаган окуучулар да өзүн көрсөтө алышат [8].

Когнитивдик ишмердүүлүктү активдештирүү класстан тышкаркы иш-чараларда да жүргүзүлүшү мүмкүн. Сабактан тышкаркы иш-окуучулардын таанып-билүү ишин калыптандыруу өз ара аракеттенүү өзгөчө түрү катары, алардын пикир алышуу учурунда жетишилет. Бул байланыш окуучулардын өз алдынча билим, билгичтик жана көндүмдөрдү алуу, аларды чыгармачылык менен пайдалануу жана туруктуу таанып-билүү кызыгуусун өнүктүрүү муктаждыктарын калыптандырууга жардам берет. Мазмуну, формалары жана методдору окуучуларды өз алдынча таанып-билүү иш-аракеттерине багыттоосу керек, ал баарлашуу үчүн базаны түзөт, баарлашуу процессинде алынган мектеп окуучуларынын жаңы билимдерин бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Бул калыптанган билим окуучулардын баарлашуусун жогорку деңгээлде уюштурууга, аларга маалымат алмашууга, шеригине жардам берүүгө муктаждыкты жаратууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, кенже мектеп окуучулары изилденип жаткан материалды кабыл алуудан, аны түшүнүүдөн,

эстет калуудан жана практикада колдонуудан турган таанып-билүү иш-аракеттеринин толук циклин бүтүрсө, окутуунун натыйжаларынын күчү жана эффективдүүлүгү, билим жана көндүмдөрдү окуучулардын өздөштүрүүсү ийгиликтүү болот.

Адабияттар:

1. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. - М., 2005. - 20 с.
2. Герасимов С.В. Когда учение становится привлекательным - М., 1993.
3. Волкова Н.В. Личность и её формирование в детском возрасте. 2-е изд. [Текст] / Н.В. Волкова. – М., 2006. – 112 с.
4. Запорожец А.В. Особенности психологии детей раннего и школьного возраста. 3-е изд. [Текст] / А.В. Запорожец. - М.: Наука, 2010. - 477 с.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Психея, 2012. – 476 с.
6. Зубков Т.И. Формирование познавательной активности слабоуспевающих уч-ся нач. кл. / Дисс. канд. пед. наук. - Екатеринбург, 1993.
7. Качкын уулу А., Ашырбеков Б.А. Влияние глобализации на воспитание детей в современных семьях. / Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. 5 выпуск. [Текст]. - Бишкек, 2014. - С. 235-238.
8. Красновский Э.А. Активизация учебного познания. / Сов. педагогика. – 1989. - №5. - С. 10-14.
9. Эльконин Д.Б. Детская психология: уч. пос. для студ. вузов / Д.Б. Эльконин; ред.-сост. Б.Д. Эльконин. - 4-е изд., стер. - М.: Изд. центр «Академия», 2007. - 384 с.
10. Кумашова А.А Проблемы развития логического мышления в преподавании математики учащихся начальной школы. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2021. №. 4. С. 125-128.
11. Сияев Т.М., Батырова Ы.М., Алынбекова С.Ш., Артыкова Н.А. Тренинг: совершенствование профессиональной компетентности педагогов. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2022. №. 2. С. 123-126.